

МОНАСТИРІ ОРДЕНУ БРАТІВ МЕНШИХ (ФРАНЦИСКАНЦІВ) В КОМІТАТАХ БЕРЕГ ТА УГОЧА В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА РАННЬОМУ НОВОМУ ЧАСІ

Ферков Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: oksana.ferkov@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8546-401X>

На основі систематизації та аналізу доступних джерельних свідчень автор намагається з'ясувати обставини заснування та середньовічний період функціонування монастирів ордену св. Франциска на території комітатів Берг та Угоча, а саме в містах Бергсас і Севлюш. Автор статті констатує, що регіон не був серед першочергових і привабливих територій для поселення францисканців, які, зазвичай обирали багатолюдні, заможні міста. Якщо в Угорщині перших францисканців джерела фіксують у середині 1220-х рр., а в 1238 р. вже утворено окрему угорську провінцію ордену, то у північно-східній окраїні брати менші з'являються значно пізніше, не скоріше другої половини XIV ст. Розквіт діяльності францисканців в Угорщині припадає на XV – XVI ст. На території північно-східних комітатів Угорщини існували монастирі обох напрямків ордену братів менших. У Бергсасі свою обитель мали конвентуали, а в Севлюші – обсерванти. Серед покровителів францисканців бачимо баронську (нялабську) гілку давнього роду Перені, представники якого наприкінці XV ст. заснували францисканський монастир у Севлюші на горі Канко. Із поширенням Реформації францисканські монастирі, подібно до інших католицьких осередків, занепали. Монахи переселилися у більш безпечні монастирі, а керівництво ордену не полишало наміри повернути втрачені маєтки і землі. Перші зародки відродження діяльності францисканців у північно-східному пограниччі Угорщині з'являються на рубежі XVI – XVII ст. Польські монахи у Стропкові з різних причин не могли охопити великі території місіонерством, а італійські монахи не змогли адаптуватися до різноетнічного і часто ворожого оточення. Завдяки активній діяльності францисканців та підтримці Перені у 1651 р. був відроджений їхній Севлюський монастир.

Ключові слова: орден св. Франциска, Севлюський монастир, Бергсас, Канко, Перені.

Постановка проблеми. Після утворення угорської держави та офіційного хрещення угорське суспільство поступово інтегрувалося до християнського світу. За короткий час на територію Угорщини прибувають монахи різних католицьких чернечих орденів. Спочатку вони поселяються у центральній частині країни, значних містах, користуються покровительством королів. А згодом розширюють ареал діяльності на окраїнні землі Угорщини.

Терени Північно-Східних комітатів Угорського королівства стали привабливою зоною для місіонерства католицьких орденів (адже тут проживали різні етноси, у тому числі такі, що сповідували не католицьку віру – автор). Вже в XI ст. на території Егерської єпархії перші свої осередки створюють бенедиктинці, згодом францисканці, зокрема в Егері, Дьондьоші, Гуменному, Кошицях, Нірбаторі, Шарошпотоці, Берегові, тощо [Horváth, 2015, 3. old].

Отже, католицька церква тримала контроль над вірниками не тільки через мережу парафій та деканатів, але й через діяльність монастирів.

Християнське чернецтво – такий інститут католицької та православної церкви, який покликаний служити релігійному самовдосконаленню, основною

ідеєю є відхід від світу, суспільства. Діяльність католицьких чернечих орденів регламентувалася чіткими правилами, статутом.

Серед низки католицьких чернечих орденів Середньовіччя найпопулярнішими були жебруючі (ordines mendicantes), зокрема орден францисканців. Перші жебруючі монахи вели мандрівний спосіб життя, відмовилися від майна та усяких земних благ. Жебруючий орден братів менших¹ заснований Святим Франциском Ассізьким² у 1209 році³. Поступово орден поширився в країнах Європи, у тому числі в Угорщині. На землях сучасного Закарпаття монастирі францисканців виникли вже в період розквіту діяльності ордену.

Монахи жебруючого ордену св. Франциска оселилися у Бергсасі⁴, а трохи згодом і в Севлюші⁵. Крім братів менших у Бергсасі мали свою обитель інші жербуючі монахи – домінікани. Тобто органічною складовою минулого нашого краю, зокрема духовної історії є діяльність католицьких чернечих орденів. Дослідження теми доповнить Середньовічну та ранньомодерну історію нашого регіону.

Метою нашого дослідження є спроба систематизації доступних джерельних свідчень про обста-

¹ лат. «Ordo Fratrum Minorum»

² Джованні Бернардоне (1181 – 1226).

³ Остаточо орден був затверджений папою Гонорієм III у 1223 р.

⁴ Суч. місто Берегове.

⁵ Суч. місто Виноградів.

вини заснування та середньовічний період функціонування монастирів ордену св. Франциска на території комітатів Берег та Угоча, а саме в містах Берегсас і Севлюш.

Стан дослідження проблеми. Історія названих релігійних осередків не висвітлена у вітчизняній науковій та науково-популярній літературі. Причиною цього є ряд факторів, серед яких і бідність джерельної бази, і недостатня увага українських (у тому числі закарпатських) науковців до проблематики історії католицької церкви на Закарпатті і католицьких монастирів зокрема.

Писемні джерела, які можуть містити інформацію про час і обставини заснування, функціонування католицьких монастирів на території північно-східних комітатів Угорщини збереглися у незначній кількості, часто вони повідомляють фрагментарні дані або є тенденційними. Археологічні джерела також на сьогодні є не значними. Цілеспрямованих і систематичних археологічних розкопок для дослідження пам'яток колишніх католицьких чернечих осередків у нашому краї не проводили. Артефакти виявлені під час одиничних розвідувальних робіт, або випадково аматорами не дозволяють зформувати цілісну картину історії заснування, будівництва, функціонування та занепаду монастирських осередків.

Перед тим як приступити до викладу основного матеріалу зауважимо, що в цілому історію угорських провінцій ордену францисканців, організаційні особливості та реформи ґрунтовно висвітлено у класичних для дослідників історії церкви Угорщини працях – у двотомнику Я. Карачоні [Karácsonyi, 1922 – 1924] та монографії П. Д. Сабо [Szabó, 1921]. Знаходимо у цих працях згадки про монастирі в Берегсасі та Севлюші.

Діяльність францисканців на території Угорщині в період пізнього Середньовіччя та раннього нового часу охарактеризовано у низці досліджень угорських вчених [Fügedi, 1972, 69–94. old.; Öze, 2009, 157–175. old.; Molnár, 2005; F. Romhányi, 2005, 119–121. old.; Galla, 2005]. На сьогодні українська, у тому числі крайова історіографія не має напрацювань з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Послідовники св. Франциска прибули до Угорщини із німецької провінції у середині 1220-х рр. Перший монастир заснований у місті Естергом, а в 1238 р. утворено окрему угорську провінцію ордену (*Provincia Hungariae*) [Kertész, 2015, 22. old.]. Наприкінці XII ст. на території Угорського королівства налічувалося вже 25 монастирів ордену братів менших [F. Romhányi, 2003, 16. old.]. Кількість монастирів та чисельність монахів поступово зростала.

У першій половині XV ст. на півдні країни поселилися францисканці-обсерванти¹. Підпорядковувалися вони боснійському францисканському вікаріату, а згодом у 1448 р. відділилися як самостійний угорський вікаріат – *Vicaria Hungariae*.

Обсерванти користувалися покровительством роду Хуняді. Домоглися щоб їм передали кілька монастирів іншого напрямку ордену – конвентуалів. Спроба внутрішньої реформи конвентуального напрямку францисканців не дала очікуваного результату і у 1517 році вони «злилися» із обсервантами. Вже у 1523 році на генеральній капітулі францисканського ордену були представники двох угорських провінцій – маріанської (*Provincia Sancte Maria*) та салваторіанської (*Provincia SS. Salvatoris*).

Станом на початок XVI ст. маріани мали 30, салваторіани – 70 монастирів. Це був період розквіту монастирського життя ордену св. Франциска в Угорщині. Дуже скоро настали кризові часи: наступ турків-османів, Реформація, внутрішня анархія. І вже через століття, тобто на рубежі XVI – XVII ст. орден братів менших утримував усього кілька обителів.

Осередок маріанської провінції ордену св. Франциска знаходився у монастирі в Пожоні (суч. Братислава). Із розгортанням процесу католицького оновлення і за підтримки вищого католицького духовенства маріанці впродовж XVII ст. заснували ще кілька нових монастирів. Салваторіани і надалі мали свої монастирі в усіх частинах роз'єднаної Угорщини, центр провінції знаходився в підтурецькій частині – в Дьондьоші.

Отже, розквіт діяльності францисканців в Угорщині припадає на XV – XVI ст. Відомо, що серед засновників і патронів францисканців були нобілі із оточення короля Сигізмунда, великі землевласники південних рубежів країни [F. Romhányi, 2014, 210–218. old.]. Королі та магнати щедро підтримували братів менших фундаціями, захистом тощо.

На території північно-східних комітатів Угорщини існували монастирі обох напрямків ордену братів менших. У Берегові свою обитель мали конвентуали, а в Севлюші – обсерванти. Не випадково монахи (або ж керівництво ордену) обрали для поселення саме ці міста регіону. Адже францисканці як усі монахи жербуючої регули поселялися у розвинених містах, де була можливість прожити за рахунок пожертв. Берегсас і Севлюш вже у XIII ст. були серед значних міст північно-східного регіону.

Серед покровителів францисканців бачимо баронську (нялабську) гілку давнього роду Перені. У XIV ст. Перені заснували францисканський монастир в Сенткересті та Кошицях. Наприкінці XV ст. Перені заснували монастир для братів менших у Севлюші на горі Канко² [Riskó, 2007, 26. old.; Rupp, 1872, II, 392. old.].

Вияснити точну дату заснування монастиря через фрагментарність джерельного матеріалу не вдається. Барони Перені заснували монастир не пізніше 1506 року. Дослідниця Маріанна Рішко припускає, що сталося це ймовірно у 1505 р. [Riskó, 2007, 26. old.]. Севлюський монастир францисканців у 1506 році вже фігурує серед семидесяти монастирів провінції салваторіанів. Янош Карачоні вважав, що рішення

¹ У XV ст. францисканці розділилися на дві течії, ніби два ордени – обсерванти, які суворо притримувалися ладу життя, накресленого Правилем Франциска Ассізького, та конвентуали, що неприхильно ставилися до жebraцького способу життя. Поділ був закріплений папою Левом X у 1517 р. [Андреев, 2003. с. 236].

² Існує легенда, що назва гори Канко походить від назви вбрання монахів-францисканців, точніше тканини з якої шили називали канко.

Іштвана Перені поселити монахів-францискаців у своєму місті прийняв під впливом дружини Ішоти (Ержебет) Франгепан [Tallóczy, 1913, 430/3. old.]. Бл. 1521 р. Іштван помер, тож будівництво монастиря завершувала його вдова [Karácsonyi, 1924, II, 185. old.].

У 1514 році севлюський монастир відносився до надьбанської¹ кустодії (округу). Про значущість монастиря свідчить те, що провінція салваторіан кілька разів тут проводила свої загальні збори. За джерелами принаймні двічі тут відбувалися такі зібрання: 1525 та 1554 рр.

У 1530-х рр. у монастирі мешкало 22 ченців [Riskó, 2007, 26. old.]. Монахи одночасно з духовною службою забезпечували діяльність монастирського господарства. Серед перерахованих монахів знаходимо органіста, співака, художника (pictor), який одночасно був і столярем, гутника і бондаря також в одній особі, а також коваля [Karácsonyi, 1924, II, 186. old.]. Були монахи, що добре розумілися у лікуванні травами.

Мав монастир і кілька земельних наділів. Серед дарувальників севлюського монастиря були доволі знатні аристократи Угорщини, наприклад державний суддя Янош Драґфі [Karácsonyi, 1924, II, 185. old.]. Звичайно засновник і головний патрон монастиря на горі Канко барон Перені також підкувався про добробут монахів.

За історичною традицією у цій обителі зберігали остатки святого Яна Капістрана [Zubánics, 2007, 57. old.].

До середини 1540-х рр. мешканці севлюського монастиря жили своїм звичним повсякденням. Хвиля Реформації досягла комітату Берег та Угоча, але патронаж Перені гарантував відносну безпеку монахам. Ситуація змінилася коли Ференц Перені² перейшов на бік трансільванського князя Яноша Жіґмонда і прийняв лютеранське віровчення. Монастирські маєтки стали жертвою шляхетської секуляризації, будівлю було зруйновано. З джерел 1540-50-х рр. випливає, що барон Перені переслідував католицьких священників Севлюша, секуляризував майно церкви та перешкоджав збору церковної десятини [ETE, 1909, IV, 526. old.; ETE, 1910, V., 535–538. old.]. У 1554 р. Ференц Перені напав на севлюський монастир, пограбував його, а монахів вигнав з свого помістя, навіть кількох було вбито [Karácsonyi, II, 187. old.]. Землевласник перетворив монастир на укріплений палац [Dienes, 1935, 19. old.]. У 1557 році загоны короля Фердинанда Габсбурга на чолі з Імре Телекеші направилися на Севлюш. Після облоги 15 жовтня Телекеші захопив севлюський палац Перені, барона та його дружину ув'язнено, все майно конфісковано. Окремі автори висловлювали думку, що Телекеші передав управління замком Анталу Секелю [Dienes, 1935, 20. old.].

Після сумної події кілька францисканців ще проживали в місті та нялабському замку [ETE, 1904, II, 524, 527. old.]. Ймовірно їх прийняв Янош, син Габора Перені та Катерини Франгепан [Horváth, 1957, 23. old.].

Вихователем Яноша був Бенедик Ком'яті відомий в історії літератури як автор угорського перекладу листів св. Павла [Révész, 1941, 407–449 old.].

Із джерел відомо, що Янош Перені прихильно ставився до гуманістів та до перших сповідників протестантизму, але у своєму заповіті наказав дружині Софії Драґфі давати більше милостині монахам [Karácsonyi, II, 186. old.] та просив поховати себе за католицьким обрядом і щоб монахи молилися за упокій його душі.

В наступні десятиліття діяльність францисканців була неможливою. Реформація набирала обертів, сформувалися протестантські парафії тощо.

Згодом північно-східна окраїна Угорського королівства потрапила у поле зору папського престолу та Конгрегації пропаганди віри. Сюди почали направляти місіонерів як з італійських провінцій ордену св. Франциска, так і з польський з метою повернення/навернення протестантів та «інших еретиків» до лона католицької церкви. Місіонерська діяльність францисканців не набула масового характеру.

Монахи ордену св. Франциска повернулися до Севлюша в середині XVII ст. У 1651 р. Ференц Перені запропонував францисканцям повернутися до колишнього монастиря (залишилися на той час тільки руїни). Патер Флаване з своїми товаришами поселився не на місці колишнього монастиря, а в самому місті Севлюші [Galla, 2005, 187. old.]. Перені побудували для монахів новий монастир і церкву. Це були складні часи для місіонерства. Крім Севлюша місійні осередки діяли в Нірбогдані та Кішварді [Relationes, 1994, 278–284. old.].

В цей час Перені вже здійснили релігійну конверсію (тобто стали католиками), але не займали активну позицію в політичному житті країни. Однак це не вберегло від знищення їхнього родинного замку Нялаб. Після викриття змови Вешшелені правитель не довіряв аристократам Угорщини, навіть католикам. Невдовзі направив до замку Нялаб військовий загін для контролю над регіоном. Землевласники неодноразово скаржилися до двору на зловживання військових. Реакція не забарилася. Мотивуючи втратою стратегічного значення цього замку король наказав зруйнувати його. Про це інформує Габора Перені 9 серпня 1671 р. [Komáromy, 1894, 519. old.]. Наступного року замок Нялаб було зруйновано.

Отже, монастир братів менших в Севлюші був важливим осередком духовного життя північно-східної окраїни Угорщини. Певний час монахи користувалися щедрими жертвами сім'ї Перені та інших мешканців міста. Однак із поширенням протестантизму монастир на горі Канко та його мешканців не оминула доля іншим чернечих осередків регіону. Патрони монахів – Перені стали протестантами і це визначило взаємовідносини пана та монахів. Після столітньої перерви францисканці повернулися до Севлюша, але оселилися не на горі Канко, а безпосередньо у місті. Патронаж над монастирем

¹ Суч. Бая Марє в Румунії

² Карачоні вважав, що Перені прийняв лютеранство під впливом другої дружини Катерини Бебек та її батька Ференца Бебек відомого

як один з перших переконаних протестантів у середовищі угорської шляхти. [Karácsonyi, II, 187 old., Nagy, 1957, I, 261. old.]

продовжували практикувати Перені.

Знаходився середньовічний монастир на горі Канко, його місце і нині чітко локалізується і підтверджується археологічними дослідженнями [Прохненко, 2007, с. 225] (див. рис. 1, 2).

Значно раніше від севлюського, ще у другій половині XIV ст., монахи францисканці поселилися в містечку Берегсас (1370-і рр.). Заснування монастиря історична традиція пов'язує із діяльністю королеви Єлизавети Польської (як багато інших релігійних осередків нашого краю – автор) [Karácsonyi, 1921, I, 46, 145. old.]. Окремі вчені припускають, що королева передала братам меншим відновлену будівлю госпіталерів, які вже давно залишили місто [Rupp, 1872, II, 375. old.]. Це тільки припущення, бо в праці авторитетного дослідника історії францисканського ордену Яноша Карачоні читаємо, що бл. 1377 р. королева-мати заснувала монастир францисканців в Берегасі. Будівництво монастиря тривало довго і в 1380 р. ще не було завершено [Karácsonyi, 1921, I, 145. old.]. Королева для завершення будівництва заповідала монастирю 50 форінтів та прикрашену перлами казулу [CD, 1934, IX/5, 401–405. old.].

Сучасник Я. Карочоні Д. Сабо вважав, що берегсаський монастир заснувала не мати, а вдова короля Людовика бл. 1370 р. [Szabó, 1921, 212–213. old.]. Так чи інакше, але ж станом на XV ст. тут був значний монастир із землями і виноградниками [Lehocky, 1882, II, 20. old.].

Як вже вказано вище, орден св. Франциска – жебруючий релігійний орден. Послідовники св. Франциска відмовлялися від матеріальних благ і вели аскетичний спосіб життя. Але як вдавалося братам меншим утримувати свої обителі? Милостині та періодичні пожертви багатих мешканців міст (де зазвичай оселялися францисканці) не завжди забезпечували щоденних потреб монахів, утримання будівель тощо.

Вже з кінця XIII ст. за дозволу Папи Римського францисканські монастирі могли мати, точніше користуватися¹ земельними наділами. Землі монастирі здобували шляхом фундацій, пожертв або за заповітом від шляхтичів. І якщо у XIII – XIV ст. жебруючі ордени, у тому числі і францисканці оселялися у центральній частині країни, у багатих містах, що гарантувало збір милостині, то в XV ст. нові монастирі виникають у містечках, у домініях шляхтичів. Джерела прибутків монастирів тепер вже залежать не виключно від милостині (відомі різні їх форми), а від патронажу шляхтича, на землях якого був монастир [F.Romhányi, 2003, 49. old.].

На XV ст. в Угорщині кількість францисканських монастирів значно зростає. Орден мав найбільш розгалужену мережу монастирів серед усіх інших католицьких релігійних організацій. У першій чверті XVI ст. на території Угорщини обидві гілки ордену мали бл. 110 монастирів у яких проживало бл. 2200 монахів [F.Romhányi, 2003, 18. old.].

Отже, повсякденне життя монастиря поєднувало

служіння Богу та різні господарські справи для забезпечення внутрішніх потреб. Францисканський монастир завдяки дарувань (фундацій) поміщиків мав кілька земельних наділів та луки у селах Яноші і Чома [Karácsonyi, 1921, I, 146–147. old.]. На жаль, достовірних джерел про земельні наділи, які були у користування берегсаських францисканців поки виявити не вдалося. Враховуючи, що село Яноші було у власності короля, монастир міг мати наділи і в інших королівських маєтках Березького комітату. Могли берегсаські монахи володіти і виноградниками, адже у більшості монастирів ордену братів менших продаж вина був головним джерелом прибутків (до 40 відсотків) [F.Romhányi, 2003, 310. old.]. Майнове становище братів менших було значно гіршим ніж іншого монастиря жебруючого ордену св. Домініка в Берегасі [Ферков, 2020, с. 127–136].

У 1540 – початку 1550-х рр. життя монахів було складним. Доводилося виживати в умовах наростання хвилі Реформації і ворожого ставлення до католицької церкви та католиків з боку послідовників вчення Лютера. Відомо, що у 1550 р. францисканці ще жили у місті. Король Фердинанд надав їм милостиню, щоб монахи змогли залишитися в монастирі у скрутні для усіх часи [ETE, 1912, V, 298. old.]. Подібно до домінікан та паулінів становище францисканців унеможлилювали постійні переслідування з боку протестантів.

У 1556 р. лютерани Берегсаса зруйнували будівлю монастиря, кількох монахів навіть було вбито, усі інші залишили місто. Можливо була спроба повернутися до Берегсаса, але безуспішна. У 1567 р. усі маєтки ордену св. Франциска в Берегасі передані у заставне володіння місцевим шляхтичам з умовою, що все без винятку буде повернуто монахам у разі їхнього поврнення [Szabó, 1921, 212. old.]. Як відомо Берегсас у середині XVI ст. був одним з важливих центрів протестантизму північно-східного регіону країни. Католицизм не мав шансів відновити колишній авторитет серед місцевого, переважно угорського населення. Навіть у часи католицького відродження Берегсас залишався бути форпостом кальвінізму. Францисканці ніколи не повернулися до цього міста.

Залишається в'яснити – де ж знаходився францисканський монастир.

Краєзнавець Тиводар Легоцький припускав, що францисканський монастир і церква знаходилися у південній частині домініального двору, поряд із будинком міського управління (ратуші). Коли священник Ігнац Хофнер продав наділ графу Шенборну залишки стін та підвали колишнього монастиря були добре помітні [Lehocky, 1882, II, 21. old.]. До середини XVI ст. францисканцям належала і та земля, де у XIX ст. стояла реформатська церква і школа (див. рис. 3).

Я. Карачоні зауважив, що монастир знаходився на окраїні міста. Коли Мукачівська домінія та Берегсас перейшли під владу короля Фердинанда (1541) комендант Мукачівського замку хотів перетворити

¹ Згідно були Папи Римського від 1279 р. власником земель був сам папа, а францисканські монастирі тільки користувалися землями. У 1322 р. іншою булою Понтифік дозволив францисканцям бути

повноправними власниками земель. [F.Romhányi, 2003, 302–303. old.]

монастир у замок (оборонну споруду), але монахи заперечували цьому та навіть поскаржилися правителю [Karácsonyi, 1921, I, 147. old.].

Отже, не зважаючи на доволі сміливі припущення Тиводара Легоцького точне місце розташування берегівського францисканського монастиря встановити складно. Для підтвердження або спростування гіпотези потрібно продовжити пошуки. Через щільну забудову центральної частини міста малоімовірно є археологічне дослідження території.

Окрім названих вище орден св. Франциска мав свої монастирі в суміжних з територією сучасного Закарпаття комітатах: в Земплінському – в Гуменному (XIV ст.), Стропкові (1617 р.), Шарошпотоці (XIII ст.), Враннові (1480 р.), у Марамороському – в Нодьбані (суч. Бая Маре), в Сатмарському – Сатмарі (суч. Сату Маре, 1328 р.), у Гевеші – місті Егер (1228), Шариші – у Пряшеві (кінець XVII ст.).

Отже, Реформація зруйнувала традиційні форми церковно-релігійного життя. Католицька церква довго шукала способи відновлення свого становища. Релігійні ордени опинилися на межі зникнення. Рухоме та нерухоме майно монастирів стало об'єктом секуляризації (часто стихійної, насильницької). Церковні будівлі опинилися у руках протестантських громад.

На кілька десятиліть діяльність католицьких орденів на території Угорщини зупинилася. Певні зрушення помітні з 1590-х рр. коли у північно-східному прикордонні Угорського королівства з'являються польські конвентуали (тобто прибули вони з польських монастирів – автор), але вони не проявили особливу активність у справі духовного оновлення, тобто їхня діяльність залишалася майже непомітною.

У 1590-х рр. керівник ордену братів менших призначав керівниками угорської провінції ордену італійських монахів [Molnár, 1992, 3, 44. old.]. Тобто крім місіонерів-францисканців з польської провінції відправляли монахів-італійців, які аж до 1620-х рр. не йшли до Угорщини. Перелом у місіонерській діяльності стався 1622 році, коли було створено Конгрегацію пропаганди віри (*Congregatio de propaganda Fide*)¹. Конгрегація спостерігала, і пробувала тримати під контролем процес навернення на усіх трьох частинах розділеної Угорщини. Втім, справа йшла вкрай важко та з різною інтенсивністю.

У жовтні 1629 року до францисканського монастиря у Стропкові прибув відомий місіонер Вінченцо Пінієрі да Монтефіасконі [Tadgh, 2015, 203. old.]. Пінієрі за три роки перебування тут активізував місіонерську роботу і, як про це сам звітував до Риму, навернув до католицизму мешканців 18 сіл.

У цей час керівництво ордену робить перші спроби повернення монастирів, втрачених у роки бурхливої Реформації. Мусимо зауважити, що процес йшов слабо, успіхи були поодинокими. Берегсаський монастир повернути не вдалося (не маємо даних про те чи взагалі піднімалося питання про повернення цього монастиря, адже Берегсас залишався бути осередком протестантизму і в роки контрреформації). Як вже вище говорилося Севлюський монастир ордену св. Франциска був відроджений у 1651 р.

Висновки. Отже, нами зроблена спроба систематизації доступних джерельних свідчень про обставини заснування та середньовічний період функціонування монастирів ордену св. Франциска на території комітатів Берег та Угоча, а саме в містах Берегсас і Севлюш.

Можемо констатувати, що регіон не був серед привабливих територій для поселення францисканців, які, зазвичай обирали багатолюдні, заможні міста. Якщо в Угорщині перших францисканців джерела фіксують у середині 1220-х рр., а в 1238 р. вже утворено окрему угорську провінцію ордену, то у північно-східній країні брати менші з'являються значно пізніше.

Розквіт діяльності францисканців в Угорщині припадає на XV – XVI ст. Відомо, що серед засновників і патронів францисканців були нобілі із оточення короля Сигізмунда, великі землевласники.

На території північно-східних комітатів Угорщини існували монастирі обох напрямків ордену братів менших. У Берегсасі свою обитель мали конвентуали, а в Севлюші – обсерванти. Серед покровителів францисканців бачимо баронську (нялабську) гілку давнього роду Перені, представники якого наприкінці XV ст. заснували францисканський монастир у Севлюші на горі Канко. Із поширенням Реформації францисканські монастирі, подібно до інших католицьких осередків, занепали. Монахи переселилися у більш безпечні монастирі, а керівництво ордену не полишало наміри повернути втрачені маєтки і землі.

Перші зародки відродження діяльності францисканців у північно-східному пограниччі Угорщини з'являються на рубежі XVI – XVII ст. Польські монахи у Стропкові з різних причин не могли охопити великі території місіонерством, а італійські монахи не змогли адаптуватися до різноетнічного і часто ворожого оточення. На 1640-і рр. припадає розквіт місіонерства францисканців. З італійської провінції орден прибувало все більше братів менших, з розгортанням контрреформації активізували свою роботу у Верхній Угорщині. У другій половині XVII ст. до місіонерства підключаються вже і угорські монахи-францисканці.

Список використаних джерел

- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, (далі – CD), 1934. tomi IX, vol. 5. / Ed. Fejér, Georgius. Budae, 655 p.
Dienes Adorján, 1935. *Regélő romok*. Rozsnyó: Sajó-Vidék, 509 old.
Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (далі – ETE), 1904. II. kötet, 1530 – 1534. / Szerk.: Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., Budapest, 570 old.
Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1909. IV. kötet, 1542 – 1547. Szerk.: Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J., Budapest, 652 old.

¹ Метою була організація та керівництво місіонерства (поширення католицизму) по всьому світу

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1912, V. kötet, 1548 – 1551. /Szerk.: Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J., Budapest, 684 old.

F.Romhányi, Beatrix, 2003. *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 443 old. <https://core.ac.uk/download/pdf/35136337.pdf> (дата звернення 13.04.2021)

F.Romhányi, Beatrix, 2005. Ferencesek a késő középkori Magyarországon, *A ferences lekiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1. / Ed.: Öze Sándor–Medgyessy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 116–122. old.

Fügedi, Elek, 1972. Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon, *Századok*, 69–95. old.

Galla, Ferenc, 2005. *Ferences misszionáriusok Magyarországon és Erdélyben a 17–18. században*, Sajtó alá rendezte Fazekas István. Budapest-Róma, 408. old.

Horváth, István, 2015. *Az egri egyházmegye rövid története*. Eger, 48 old.

Horváth, János, 1957. *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyarországi irodalomtörténet*, 537 old.

Karácsonyi, János, 1922 – 1924. *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I–II, Budapest, 567, 668. old.

Komáromy, András, 1894. Nyalbvár és uradalma, *Századok*, 492–519. old.

Lehocky, Tivadar, 1881. *Beregvármegye monográfiája*, 2. köt., Ungvár, 501. old.

Molnár, Antal, 1992. Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon. *Aetas*, (8) 3, 44–77. old.

Molnár, Antal, 2005. *Mezőváros és katolicizmus*. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területén a 17. Században, Budapest, 322 old.

Nagy, Iván, 1857. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Kötete, Pest, 320 old.

Öze, Sándor, 2009. A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon, *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk.: F.Romhányi Beatrix–Kendeffy Gábor, Budapest, 157–175. old.

Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627 – 1707), 1994. / Ed. Tóth István György, Roma-Budapest, 459 old.

Révész Imre, 1941. Reformáció és ellenreformáció. *Magyar művelődéstörténet* /Szerk. Domanovszky Sándor, 3. köt., <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/49.html> (дата звернення 13.04.2021), 407–449 old.

Risko, Marianna, 2007. *Ferencesek Nagyszőlősen. Ötszáz éves jelenlét térben és időben*, Budapest, 263 old.

Rupp, Jakab, 1872. *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre* 2. Az Egri érsek-egyház-tartomány, Pest, 472. old.

Szabó, György Pius, 1921. *Ferencesrendiek a magyar történelemben*. Adalékok a magyar ferencesrendiek történetéhez, Budapest, 454 old.

Tadhg Ó hAnnracháin, 2015. *Catholic Europe, 1592 – 1648: Centre and Peripheries*, Oxford University Press, 272 p.

Tallóczy, Lajos–Barabás Samu, 1913. *A Frangepán család oklevéltára. II. 1454 – 1527*, Budapest, 525 old.

Tóth, István György, 2001. Galatáról Japánba. Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon és Erdélyben, *Századok*, 819–869. old.

Tóth, István György, 2007. *Missionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Budapest, Balassa kiadó, 428 old.

Zubánics, László, 2007. *Viz tükrén történelemet írni*, Ungvár-Budapest, 91 old.

Андреев, А. Р., 2003. *Монашеские ордена*, Москва, Евромир, 400 с.

Прохненко, И. А., Гомоляк, Е. М., Мойжес, В. В., 2007. Результаты исследования Виноградовского и Королёвского замков в 2007, *Carpatica – Карпатика*, Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», вип. 36, с. 219–256.

Ферков, О., Мойжес, В., 2020. Історія середньовічного монастиря ордену св. Домініка в Берегові: сучасні проблеми та перспективи дослідження, *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Історія* / редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін., Ужгород: Говерла, Вип. 1 (42), с. 127–136. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(42\).2020.202435](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(42).2020.202435)

Referenses

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, (далі – CD), 1934. tyomi IX, vol. 5. / Ed. Fejér, Georgius, Budae, 655 p. (in Latin).

Dienes Adorján, 1935. *Regélő romok*, Rozsnyó: Sajó-Vidék, 509 old. (in Hungarian).

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (далі – ETE), 1904. II. kötet, 1530 – 1534. /Szerk.: Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., Budapest, 570 old. (in Hungarian, in Latin).

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1909. IV. kötet, 1542 – 1547. Szerk.: Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J., Budapest, 652 old. (in Hungarian, in Latin).

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, (ETE), 1912, V. kötet, 1548 – 1551. /Szerk.: Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J., Budapest, 684 old. (in Hungarian, in Latin).

F.Romhányi, Beatrix, 2003. *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 443 old. <https://core.ac.uk/download/pdf/35136337.pdf> (дата звернення 13.04.2021) (in Hungarian).

F.Romhányi, Beatrix, 2005. Ferencesek a késő középkori Magyarországon, *A ferences lekiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1. / Ed.: Öze Sándor–Medgyessy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 116–122. old. (in Hungarian).

Fügedi, Elek, 1972. Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon, *Századok*, 69–95. old. (in Hungarian).

Galla, Ferenc, 2005. *Ferences misszionáriusok Magyarországon és Erdélyben a 17–18. században*, Sajtó alá rendezte Fazekas István, Budapest-Róma, 408. old. (in Hungarian).

Horváth István, 2015. *Az egri egyházmegye rövid története*, Eger, 48 old. (in Hungarian).

Horváth János, 1957. *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyarországi irodalomtörténet*, 537 old. (in Hungarian).

Karácsonyi, János, 1922 – 1924. *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I–II, Budapest, 567, 668. old. (in Hungarian).

Komáromy, András, 1894. Nyalbvár és uradalma. *Századok*, 492–519. old. (in Hungarian).

Lehocky, Tivadar, 1881. *Beregvármegye monográfiája*, 2. köt., Ungvár, 501. old. (in Hungarian).

Molnár, Antal, 1992. Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon. *Aetas*, (8) 3, 44–77. old. (in Hungarian).

Molnár, Antal, 2005. *Mezőváros és katolicizmus*. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területén a 17. században, Budapest, 322 old. (in Hungarian).

Nagy, Iván, 1857. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Kötete, Pest, 320 old. (in Hungarian).

- Óze, Sándor, 2009. A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon, *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk.: F.Romhányi Beatrix–Kendeffy Gábor, Budapest, 157–175. old. (in Hungarian).
- Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania* (1627 – 1707), 1994. / Ed. Tóth István György, Roma-Budapest, 459 old. (in Latin).
- Révész Imre, 1941. Reformáció és ellenreformáció. *Magyar művelődéstörténet* / Szerk. Domanovszky Sándor, 3. köt., 407–449 old. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/49.html> (дата звернення 13.04.2021). (in Hungarian).
- Risko, Marianna, 2007. *Ferencesek Nagyszőlősen. Ötszáz éves jelenlét térben és időben*, Budapest, 263 old. (in Hungarian).
- Rupp, Jakab, 1872. *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre 2. Az Egri érsek-egyház-tartomány*, Pest, 472. old. (in Hungarian).
- Szabó, György Pius, 1921. *Ferencesrendiek a magyar történelemben*. Adalékok a magyar ferencesrendiek történetéhez, Budapest, 454 old. (in Hungarian).
- Tadhg Ó hAnnracháin, 2015. *Catholic Europe, 1592-1648*. Centre and Peripheries, Oxford University Press, 272 p. (in English).
- Tallóczy, Lajos–Barabás Samu, 1913. *A Frangepán család oklevéltára. II. 1454 – 1527*, Budapest, 525 old. (in Hungarian).
- Tóth, István György, 2001. Galatáról Japánba. Olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon és Erdélyben, *Századok*, 819–869. old. (in Hungarian).
- Tóth, István György, 2007. *Missionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Budapest, Balassa kiadó, 428 old. (in Hungarian).
- Zubánics, László, 2007. *Viz tükrén történelemet írni*, Ungvár-Budapest, 91 old. (in Hungarian).
- Andreev, A. R., 2003. *Monasheskye ordena* [Monastic orders], Moskva, Evromyr, 400 s. (in Russian).
- Prokhnenko, Y. A., Homoliak, E. M., Moizhes, V. V., 2007. Rezultati issledovanyia Vynogradovskoho y Korolevskoho zamkov v 2007 [The results of the study of Vinogradovsky and Korolevsky castles in 2007], *Carpatica – Karpatyka*, Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», vyp. 36, s. 219–256. (in Ukrainian).
- Ferkov, O., Moizhes, V., 2020. Istoriia serednovichnoho monastyria ordenu sv. Dominika v Berehovi: suchasni problemy ta perspektyvy doslidzhennia [The history of the medieval St. Dominic's order monastery in the Berehovo: Current Issues and Prospects for Research], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Istoriia* / redkol.: Yu. V. Danylets (holovnyi redaktor) ta in., Uzhhorod: Hoverla, vyp. 1 (42), s. 127–136. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(42\).2020.202435](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(42).2020.202435) (in Ukrainian).

SUMMARY

MONASTERIES OF THE ORDER OF FRIARS MINOR (FRANCISCANS) IN THE COUNTIES OF BEREG AND UGOCSA IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN TIMES

Oksana Ferkov

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The author investigates while systematizing and analyzing available sources, the circumstances under which the monasteries of the Order of St. Francis in the counties of Bereg and Ugocsa, namely in the cities of Beregsas and Sevlush, were founded and functioned. As the article author states, the region was not among the top-priority and attractive settlement areas for the Franciscans, who usually chose crowded and wealthy cities. In Hungary, the first records about Franciscans appeared in the mid-1220s. In 1238, a separate Hungarian province of the Order was formed; however, Friars Minor came to the northeastern outskirts much later, not earlier than the second half of the XIV century. According to the author, the golden age of the Franciscans in Hungary dates back to the XV-XVI centuries. Both threads of the Order of Friars Minor established monasteries in the northeastern counties of Hungary. The conventuals had their monastery in Beregsas, and the observers stayed in Sevlush. Among the Franciscan patrons, the baronial (Nyalab) branch of the ancient Pereni lineage can be found; its representatives set up a Franciscan monastery in Sevlush on Mount Kanko in the late XV century. Like other Catholic centers, Franciscan monasteries fell into decay with the spread of the Reformation. The monks moved to safer monasteries, and the Order leaders did not relinquish their intention to return the lost estates and lands. At the turn of the XVI-XVII centuries, the first grounds for the revival of Franciscan activity appeared at the northeastern boundary of Hungary. For various reasons, Polish monks in Stropkov could not involve large areas in missionary work, and Italian monks failed to adapt to a multi-ethnic and often hostile environment. In 1651, the Franciscans' diligent work and the Pereni family's support contributed significantly to restoring their Sevlush monastery.

Keywords: Order of St. Francis, Sevlush monastery, Beregsas, Kanko, Pereni.

ДОДАТКИ

№1

4 грудня 1546 р. Пожонь

Король Фердинанд на прохання Яноша Перені викликає Ференца Перені, який бл. 11 листопада 1544 р. арештував севлюського пароха Томаша і утримував його у замку Надьіда

Ferdinandus rex ad preces magnifici Joannis de Peren citari iubet magnificum Franciscum de Peren, qui circa festen b. Martini, a 1544 honorabilem Thomam presbiterum tune plebanum oppidi Zewlews in comitatu Wgocha primo captivari et dein unacum rebus omnibus captum ad castrum suum NagH Ida in comitatu Abawywar abduci et asportari fecit.

[ETE, IV, k., 530–531 p.]

№2

10 лютого 1550 року

Король Фердинанд доручає придворній коморі видати милостиню фратерам пожоньського, трнавського, папського і берегсаського монастирів

Ferdinandus etc.

Reerende, venerabis ac egregii fideles dilecti. Volumus et committimus vobis, ut iuxta clementem concessionem nostram religiosi fratribus monasterii Poseniensis quinquaginta florenos, fratribus Tyrnaviensibus triginta duos florenos, fratribus de Papa quinquaginta florenos et fratribus de Berekzaz triginta duos florenos in elemosinam ex camera nostre Hungarice vestre administrationis proventibus persolvi et enumerari curetis, nostrum in eo expressam et clementem executuri voluntatem. Date in arce nostra regia Poseni, die decimali Februarii, anno etc. quinquagesimi, regnorum nostrorum Romani vigesimo, ceterorum vero vigesimo quarto.

Ferdinandus.

Ad mandatum domini regis proprium
Philippus Breynner
Melchior v. Hoberckh
S. Sigmar
Bta Dunant

[ETE, V, 298 p.]

№3

12 липня 1553 року, Відень

Король Фердинанд забороняє офіцерам мукачівського замку перетворювати берегсаський монастир францисканців в укріплення

Ferdinandus divina faente clemencia Romanirum Hungarie, Bohemie etc. rex semper augustus etc.

Egregii fideles nobis dilecti. Intelledimus vos claustrum fratrum monachorum, ordinis sancti Francisci, in oppido nostro Beregzaz fundatum munire et fortificare velle. Quod, si ita est, factum vestrum vergit contra publicam tocius regni nostril Hungarie constitutionem, nostramque authoritatem, sine cuius graciosam annuenciam nemini licet fortalicium quodpiam erigere. Proinde fidelitati vestre harum serie firmiter, sub gravissime indignacionis nostre pena mandamus et fortificacione predici claustrum cessare, ac si quid hactenus forte edificassetis, demoliri et destruere debeatis. Nam alioqui certi sitis, nos non passuros, ut vos contra publicam ordinationem nostramque graciosam concessionem fortalicium aliquod erigatis. Secus pena sub premissa nequaquam facturi.

Datum Vienne duodecima mensis Julii anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo tercio.

Ferdinandus

Nicolaus Olahus,
Strigoniensis etc.

[ETE, IV, k., 282 p.]

ІЛЮСТРАЦІЇ

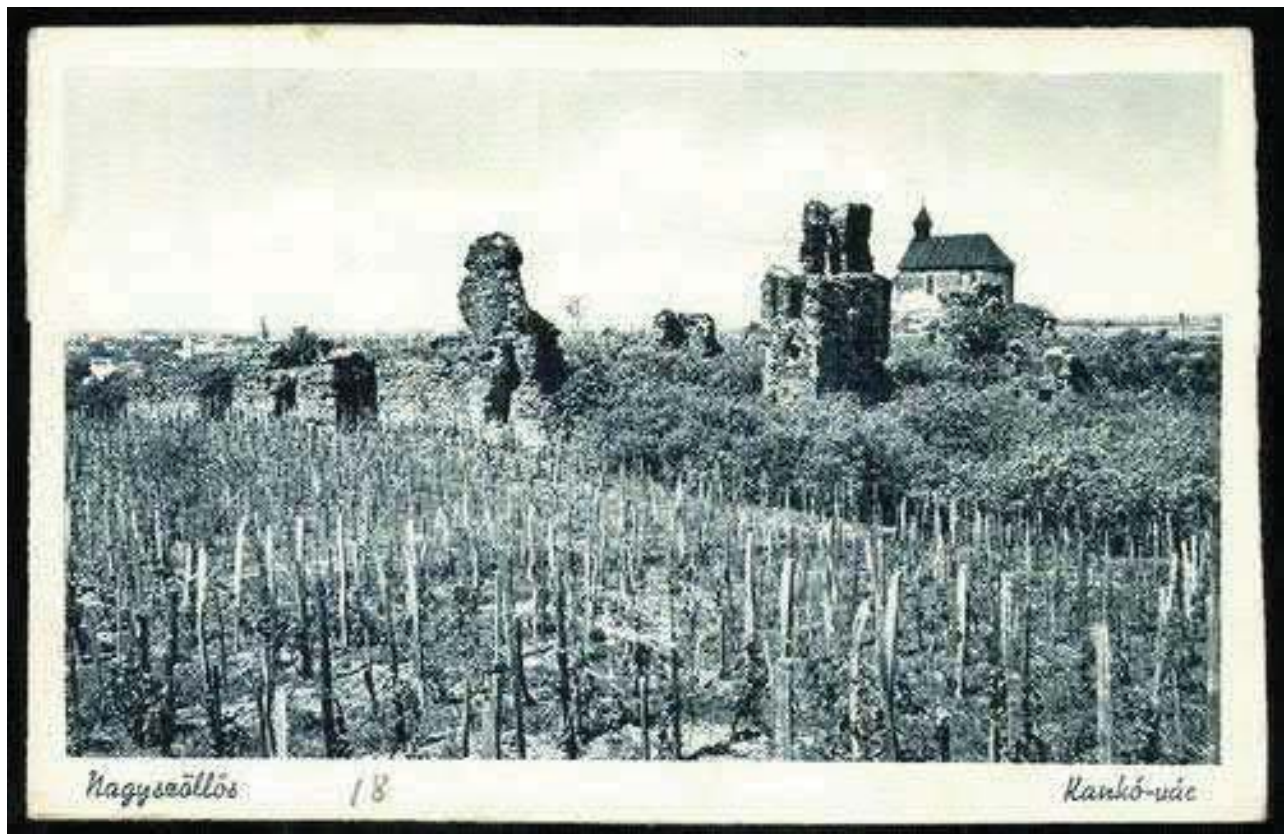

Рис. 1. Руїни замку Канко на початку ХХ ст.
<https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKereslap/1330797/?img=0> (дата звернення 23.04.2021)].

Рис. 2. Руїни замку Канко (сучасний вигляд), [By VargaA - Own work, CC BY-SA 4.0,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=82918612> (дата звернення 23.04.2021)].

Рис. 3. Ринкова площа та реформатська церква в Берегові на початку ХХ ст. (ймовірне місце францисканського монастиря), [<https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-ilyen-volt-a-beregszaszi-hosok-tere/> (дата звернення 23.04.2021)].